

G. MICHELINI

APIE TARIAMOSIOS NUOSAKOS PIRMOJO VIENASKAITOS ASMENS TERMINACIJŲ KILMĘ

Lietuvių (bei latvių) kalbos tariamosios nuosakos fleksija gali būti pagrįstai kildinama iš senesnės perifrastinės „konstrukcijos“ supinum + *bī* (su atematine fleksija), kuri vėliau morfologizavosi (žr., pvz., Stangą 1966, 428 ir tt.; Kazlauską 1968, 385 ir tt.).

Pirmojo vienaskaitos asmens terminacijos *-čiau* (ir tarminių variantų *-čia/-čio* ir *-tau*) negalima betarpiškai kildinti iš minėtų „schemų“. Apie tokių terminacijų kilmę paskelbta nemažai hipotezių, iš kurių pačios tinkamiausios: (1) Stango hipotezė, pagal kurią *-čiau* ir variantinės *-čia/-čio* kilusios iš senesnio „Infinitiv“ **-tjā*, (2) Kazlausko hipotezė, pagal kurią minėtos terminacijos kilusios iš (optatyvo) priesagos **-jē* + pirmojo vienaskaitos asmens galūnė **-ō* (fonema *t* pridėta vėliau dėl analogijos su kitomis tariamosios nuosakos terminacijomis). Hipotezė (1) silpna dėl to, kad nepaaiškina, kaip šioje infinityvo galūnėje galėjo atsirasti pirmojo vienaskaitos asmens ir tariamosios nuosakos semantinės vertės (žr., pvz., Kazlauską 1968, 399: „lieka neaišku, kodėl čia toks vardininkas tapęs optatyvo 1 a.“; Zinkevičių 1966, 364: „lieka neaišku, kodėl daiktavardinės kilmės forma imta vartoti, būtent, vienaskaitos 1-ajam asmeniui reikšti“). Pats Stangas pripažįsta tai: „Die Frage ist nun, ob zum Infinitivstamm gebildete Verbalsubstantive auf **-tjā* im Lit. eine verbale und modale Bedeutung haben erhalten können. Man müsste annehmen, dass ein Satz wie *jėigu žinóčia, tai pasakýčia* ursprünglich eine allgemeine, unpersönliche Bedeutung gehabt hätte, da die nominale Form auf **-tjā* kaum von Anfang an die Bedeutung einer 1 P. Sg. gehabt haben dürfte“ (Stang 1966, 433). Hipotezė (2) yra silpna, nes ji reikalauja pripažinti *-čiau* sutrumpėjimą į *-čia* (žr., pvz., Zinkevičių 1966, 364: „sunkiau patikėti Kazlausko hipoteze, kad *-č-ia* sutrumpėjo iš *-č-iau*. Jai prieštarauja abiejų tipų formų paplitimas: *-č-iau* sudaro salas *-č-ia* plote. Šalia „sutrumpėjusios“ *-č-ia* lauktume refl. *-č-iasi*, o ne *-č-iosi*. Patsai „sutrumpėjimas“, tiksliau, *au* virtimas *a*, labai nepaprastas, juo labiau fleksijoje“; Stang 1966, 432 pastaba 1).

Mano hipotezė yra tokia: trečiojo asmens terminacija **-tum* (> *-tu*) susideda iš **-t-* (tariamosios nuosakos „priesaga“) + **-um* (trečiojo asmens galūnė), pirmajame vienaskaitos asmenyje galėjo atsirasti (dėl analogijos su ja) terminacijos **-tjō*/

*-tō; t. y. „priesagai“ *-t- buvo pridėta galūnė *-ō, ev. su *-j-, būdinga motyvuo-
 tų tipų „priesaga“. Kadangi *-tjō/*-tō terminacijos buvo nekirčiuotos, *ō (aku-
 tiert) „dėsnigai“ tapo ne uo > ū, bet *ā (žr., pvz., Mažiulį 1970, 21), iš kur vėliau
 atsirado ā žodžio gale (dėl Leskyno dėsnio) ir o prieš sangražinį -si; „die Form suk-
 čio ist analogisch nach der reflexiven Form gebildet, während sukčias(i) analogisch
 der aktiven Form nachgebildet ist“ (Stang 1966, 432). Reikia pastebėti, kad, dėl ana-
 logijos su tariamosios nuosakos antrojo vienaskaitos asmens terminacijos kirčiu,
 Saussure'o dėsnis galėjo „normaliai“ neveikti, kaip patvirtinama labai dideliame tar-
 miniam plotyje (žr. Zinkevičių 1966, 362). Kadangi pirmojo vienaskaitos asmens
 požymiu buvo apibendrinta, išskyrus tariamąją nuosaką, galūnė ū (< *ū < *ō), -čia
 galėjo vėliau būti „atnaujinta“, pridėdant šį požymį u analogiškai (pagal būtojo lai-
 ko -iau?). Taip atsirado literatūrinės kalbos -čiau. Panašiai *-ta pietų aukštaičių tar-
 mėje (žr. Zinkevičių 1966, 363) galėjo tapti -tau; vėliau, dėl analogijos su ja, at-
 sirado antrojo vienaskaitos asmens galūnė -tai (žr. Zinkevičių 1966, 365).

Trumpai sakant, -au terminacijose -čiau/-tau interpretuojama diachroniškai -au
 kaip su dvigubu antrojo vienaskaitos asmens požymiu; tai galima pagrįsti tipolo-
 giškai – plg., pvz., sen. indų tematinės fleksijos terminaciją -āmi (žr. Thumb-Hau-
 schild 1959, 196).

SUTRUMPINIMAI

Kazlauskas J. (1968): Lietuvių kalbos istorinė gramatika. V.

Mažiulis V. (1970): Baltų ir kitų indoeuropiečių kalbų santykiai (Deklinacija). V.

Stang C. S. (1966): Vergleichende Grammatik der Baltischen Sprachen. Oslo.

Thumb A. -Hauschild R. (1959): Handbuch des Sanskrit (I, 2: Formen-
 lehre). Heidelberg.

Zinkevičius Z. (1966): Lietuvių dialektologija (Lyginamoji tarmių fonetika
 ir morfologija). V.